

TIJORAT BANKLARIDA PUL OQIMLARI TO'G'RISIDA HISOBOT TUZILISHINI TAKOMILLASHTIRISH

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya akademiyasi dosenti

Sattarov Odiljon Berdimurodovich

Tel:998957108707

E-mail:sattarov571@gmail.com

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya akademiyasi magistranti

Julliev Jamshid Olim o'g'li

Tel:998958107707

E-mail:Jamshid7707@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xalkaro va mahalliy amaliyotda pul oqimlari to'g'risidagi hisobot majburiy hisobotning tarkibiy qismi bo'lib hisoblanishi yoritib berilgan. Uning asosiy maqsadi, moliyaviy hisobotlarning foydalanuvchilarini korxonada hisobot yilida pul mablag'larining kelib tushishi va sarflanishi to'g'risida axborot bilan ta'minlashdir. Bu axborot quyidagi savollarga javob berishi lozim: korxonada o'z faoliyatini rivojlantirish maqsadida asosiy va aylanma aktivlarni sotib olishi uchun etarli miqdorda pul mablag'lari bilan ta'minlanganmi korxonada faoliyatini rivojlantirishni ta'minlash uchun tashqi manbalardan qo'shimcha moliyalashtirishga ehtiyoj mavjudmi korxonada o'z qarzlarni uzishi uchun yoki yangi mahsulotni o'zlashtirish maqsadida ishlab chiqarishga etarli darajada mablag' sarflash imkoniyatiga egami korxonada hisobot davrida qimmatli qog'ozlar emissiyasini amalga oshirganmi va bu xo'jalik muomalalaridan olingan mablag'lar qaysi maqsadlarda ishlatilgan.

Kalit so'zlar: Pul oqimlari, Aktivlar va majburiyatlar, operatsion faoliyat, operatsion faoliyat, moliyaviy faoliyat, buxgalteriya hisobi, xalqaro buxgalteriya standartlari, pul oqimlari to'g'risidagi hisobot, moliyaviy hisobot, moliyaviy holat, ichki aylanma, moliyaviy menejment.

Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotning ahamiyati O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1998 yilning 4 noyabrida 519 raqam bilan ro'yxatga olingan «Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot» deb nomlangan buxgalteriya hisobning milliy standartida o'z aksini topgan. Unga ko'ra, boshqa moliyaviy hisobotlar bilan birga foydalanish chog'ida pul oqimlari to'g'risidagi hisobot axborotlari moliyaviy hisobotdan foydalanuvchilar uchun xo'jalik yurituvchi sub'ektning pul mablag'larini va ularning ekvivalentlarini jalb etish qobiliyatini baholashga baza bo'lib xizmat qilishi bilan foydalidir. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot pul tushumlari va to'lovlarini uchta asosiy toifaga ajratadi: asosiy faoliyat, investitsiya faoliyati va moliyaviy faoliyat. Har uch toifaning pul mablag'iga birgalikda ta'siri hisobot davrida pul mablag'ining sof

o'zgarishini belgilab beradi. Pul oqimlari harakati to'g'risidagi axborot bo'lajak pul oqimlari itiqboli to'g'riligini tekshirish chog'ida, foyda olish va pul oqimlarining sof harakati va narx o'zgarishi ta'siri o'rtasidagi aloqalarni tahlil qilish chog'ida zarur bo'ladi. Asosiy faoliyat. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotning «asosiy faoliyat» bo'limida korxonaning sof foydasini asosiy faoliyat hisobiga yuzaga keltirgan pul mablag'lari to'g'risidagi ma'lumotlar aks ettiriladi.

Pul oqimlari to'g'risidagi hisobot balans tenglamasi tamoyiliga asosan quyidagicha tuziladi:

Hisobot davri boshidagi qoldiq	Hisobot davri boshidan ortib borayotgan umumiy summadagi daromadlar	Hisobot davri boshidan buyon ortib borayotgan umumiy summa bilan xarajatlar	Hisobot davri boshidagi qoldiq
--------------------------------	---	---	--------------------------------

Xo'jalik yurituvchi sub'ektning asosiy faoliyati natijasida vujudga keladigan pul oqimi hajmi xo'jalik yurituvchi sub'ekt amalga oshiradigan asosiy faoliyati natijasida olinadigan pul oqimlari harakati, ssudalarni to'lash, xo'jalik yurituvchi sub'ektning ishlab chiqarish quvvatlarini saqlab turish, dividendlarni to'lash va moliyalashtirishning tashqi manbalariga murojaat qilinmay yangi investitsiyalar uchun qanchalik etarli ekanini aks ettiruvchi asosiy ko'rsatkich hisoblanadi. Asosiy faoliyatidan keladigan oldingi pul oqimining ayrim qismlari to'g'risidagi axborotdan korxonada asosiy faoliyatidan bo'lajak pul oqimlarini istiqbol qilish uchun axborotning boshqa turlaridan qo'shib foydalanishi mumkin bo'ladi.

Asosiy faoliyatidan pul oqimi xo'jalik yurituvchi sub'ektning asosiy faoliyatidan kelib chiqadi. Odatda xo'jalik yurituvchi sub'ektning asosiy faoliyatidan mahsulotni sotishga, ishlarni bajarishga yoki xizmat ko'rsatishga qaratilgan bo'ladi. Pul oqimlari to'g'risidagi hisobotning muhim tarkibiy qismlaridan biri mulkdorlar va uchinchi shaxslar tomonidan pul mablag'larini jalb qilish va hisobdanchiqarish to'g'risidagi ma'lumotdir.

1-jadval Agar tashkilot rahbariyati moliyaviy axborotni barcha moddiy jihatlarida **operatsion pul oqimlari**

Daromad	Debit	Kredit	Hisobidan	Debit	Kredit
Daromadi dan sales mahsulotlar (tovarlar, ishlar va	5110, 5210, 5520, 5530	4010, 6310	Pul to'lanadi uchun etkazib beruvchilardan tovarlar	4310, 6010	5110, 5210, 5220, 5530

xizmatlar)					
Boshqa daromadlar dan operatsion faoliyati	5110, 5210, 5220, 5530	5010, 5110, 5210, 5510, 5520, 4310, 4390, 4860, 6310, 6390	Naqd to'lovlar xodimlari	4210, 4220, 4230, 4290, 6710, 6720	5110, 5210, 5220, 5530

Operatsion (joriy) faoliyat bilan bog'liq naqd pul oqimi va chiqishi haqidagi ma'lumotlar pul oqimlari to'g'risidagi hisobotning muhim elementidir. Qoidaga ko'ra, moliyaviy va investitsion faoliyat aylanmasi bilan bog'liq bo'lmagan barcha pul oqimlari moddalari korxonaning normal ishlab chiqarish faoliyati bilan bog'liq joriy pul mablag'lari hisobiga kiritiladi. 2-jadvaldagi ma'lumotlardan operatsion faoliyat bilan bog'liq pul oqimlari haqida tasavvur olish mumkin. Korxonaning investitsion faoliyati bilan bog'liq pul oqimlarining tarkibi 2- jadvalda ko'rsatilgan.

2-jadval

Investitsiya faoliyati bilan bog'liq pul oqimlari

Daromad	Debit	Kredit	Hisobidan	Debit	Kredit
daromad dan yo'qotish asosiy vositalarni	5110, 5210, 5220, 5530	9210	sotib olish asosiy vositalarni	4320, 6010	5110, 5210, 5220, 5530
daromad dan sotish nomoddiy aktivlar	5110, 5210, 5220, 5530	9220	sotib olish nomoddiy aktivlarni	0830, 4320	5110, 5210, 5220, 5530
daromad dan sotish, uzoq muddatli va qisqa muddatli	5110, 5210, 5220, 5530	9220	sotib olish uzoq muddatli va qisqa muddatli	0610,0690, 5810-5890	5110, 5210, 5220, 5530

investitsiyalar			investitsiyalar		
daromad dan sotish va boshqa mennvestment faoliyat	5110, 5210, 5220, 5530	9220	boshqa pul to'lovlari dan investitsiya faoliyati	0810,0820	5110, 5210, 5220, 5530

Pul oqimi jadvalini tuzishda kompaniya standart jadval shaklida standart ko'rsatkichlarni ishlab chiqadi va umumiy daftarda aks ettirilgan ko'rsatkichlarga, shuningdek buxgalteriya registrlarida “kassa”, “joriy hisob”, “xorijiy valyutadagi hisob”, “maxsus bank hisoblari” va boshqa pul hisoblariga bog'liq. Bu hisobot ko'rsatkichlarini shakllantirishning texnik jihatidir.

Asosiy faoliyatdan olingan pul oqimlari kirimiga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin:

- mahsulot, tovarlarni sotish va xizmat ko'rsatishdan tushgan pul mablag'i ;
- royalti, badallar, vositachilik haqi va o'zga yullar bilan pul mablag'larining tushumi;
- debitorlik qarzlarning kelib tushishi ;
- xaridorlardan olingan bo`nak to`lovlari ;
- savdo yoki dilerlik maqsadlarida tuzilgan bitimlar bo`yicha pul tushumlari;
- sug`urta holati bo`yicha kelib tushgan sug`urta to`lovlari ;
- tovar-moddiy zahiralarning qoldig`ining kamayishi ;
- boshqalar

Asosiy faoliyat bo`yicha yuzaga kelishi mumkin bo`lgan pul oqimlarining chiqimi quyidagilardan iborat bo`lishi mumkin:

- olingan mahsulot, tovarlar va foydalanilgan xizmatlar uchun ularni etkazib beruvchilarga to`langan to`lovlar;
- ish haqi to`lovlari;
- savdo yoki dilerlik maqsadlarida tuzilgan bitimlar bo`yicha pul to`lovlari;
- sug`urta kompaniyasining sug`urta polislarini olish bo`yicha to`lovlar;
- soliqlar va ijtimoiy ajratmalar bo`yicha pul to`lovlari;
- bank kreditlari bo`yicha to`langan foizlar ;
- turli xayriya va homiylik uchun qilingan pul to`lovlari;
- tovar-moddiy zahiralarning qoldig`ining ko`payishi ;
- boshqalar

Investitsion faoliyat — bu pul ekvivalentlariga kirmaydigan uzoq muddatli ak-tivlarni va boshqa investitsiyalarni sotib olish va sotish, hamda ulardan olingan daro-madlarni aks ettirish bilan bog`liq faoliyatdir.

Investitsion faoliyat natijasida sodir bo`ladigan pul mablag`larining kirimiga quyidagilar misol bo`lishi mumkin:

- asosiy vositalarni, nomoddiy va o`zga uzoq muddatli aktivlarni sotishdan olingan pul tushumi;
- boshqa sub`ektlarning aksiyalari va qarz majburiyatlarini hamda qo`shma korxonalarda ishtirok etish huquqini sotishdan kelgan pul tushumlari ;
- uzoq muddatli moliyaviy qo`yilmalardan olingan dividend va foizlar ko`rinishidagi pul tushumlari ;
- boshqa taraflarga berilgan bo`naklar va ssudalar qaytarilishidan pul tushumlari (moliyaviy muassasalarga berilgan bo`naklar va kreditlardan tashqari);
- fbyuchers va forvard bitimlari, opsiyon bitimlar va svop bitimlar bo`yicha pul tushumlari, ular diller yoki savdo maqsadlariga mo`ljallangan holatlar bundan mustasnodir yoki to`lovlar moliyaviy faoliyat sifatida tasnif etiladi.
- boshqalar ;

Investitsion faoliyat natijasida sodir bo`ladigan pul mablag`larining chiqimiga quyidagilarni misol kilib keltirish mumkin:

- asosiy vositalarni, nomoddiy va o`zga uzoq muddatli aktivlarni xarid qilishga pul to`lovlari. Bu to`lovlar tajriba-konstruktorlik ishlariga ajratilgan sarmoyalashtirilgan xarajatlar, shuningdek xo`jalik sudi bilan amalga oshirilgan qurilishlar bilan bog`lik bo`lgan to`lovlarni o`z ichiga oladi;
- boshqa sub`ektlarning aksiyalari yoki qarz majburiyatlarini hamda qo`shma korxonalarda ishtirok etish huquqini sotib olishga doir pul to`lovlari;
- boshqa taraflarga berilgan bo`naklar va kreditlar (moliyaviy muassasalarga berilgan bo`naklar va kreditlardan tashqari);
- fbyuchers va forvard bitimlari, opsiyon bitimlar va svop bitimlar bo`yicha to`lovlar, ular diller yoki savdo maqsadlari uchun mo`ljallangan holatlar bundan mustasno bo`ladi yoki to`lovlar moliyaviy faoliyat sifatida tasnif etiladi.
- boshqalar.

Moliyaviy faoliyat - bu faoliyat kreditlarning olinishi yoki aksiyalar (obligatsiyalarning) emissiyasi natijasida kelib tushgan pul mablag`lari va avval olingan kreditlarni qaytarilishi hamda korxonada aksiyalari bo`yicha chiqarilgan dividendlarning to`lanishi bilan bog`lik faoliyatdir.

Moliyaviy faoliyatdan kelib tushayotgan pul oqimlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- korxonada aksiyalarini sotishdan olingan pul tushumlari;
- chiqarilgan obligatsiyalar va veksellarni sotishdan olingan pul tushumlari ;
- qisqa va uzoq muddatli bank kreditlarini olinishidan pul tushumlari;

- maqsadli moliyalashtirish mablag`lari (grantlar, subsidiyalar va a`zolik badallari)ning kelib tushishi;
- sub`ektlar aksiyalarining haqini to`lash yoki sotib olish uchun ularning egalariga to`lovlar;
- moliyalashtirilgan lizing shartnomasi bo`yicha ijara to`lovlarining kelib tushishi;- boshqalar;

Moliyaviy faoliyat bo`yicha pul chiqimlari quyidagi yo`nalishlar bo`yicha amalga oshirilishi mumkin:

- sotib olingan o`z aksiyalari uchun to`lovlar ;
- chiqarilgan obligatsiyalar,veksellar va boshqa qarz qog`ozlari bo`yicha majburiyatlarning uzilishi;
- aktsionerlarga dividendlarni pul holida to`lanishi;
- qisqa va uzoq muddatli bank kreditlarini qaytarilishi;
- moliyalashtirilgan lizing shartnomasi bo`yicha ijara to`lovlarini to`lanishi;
- boshqalar;

Xulosa

Investitsion va moliyaviy faoliyat bilan bog`liq pulsiz muomalalar. Bular korxonaning investitsion va moliyaviy faoliyati bilan bog`liq bo`lgan lekin pul mablag`larining ha-rakati bilan bog`liq bo`lmaganliklari uchun «Pul oqimlari to`g`risidagi hisobot»da aks ettirilmagan muomalalardir. Investitsion va moliyaviy tavsifdagi pulsiz muomalalarga : uzoq muddatli kreditlar hisobiga asosiy vositalarni sotib olish, kreditorlik qarzini kreditorlarga qo`shimcha aksiyalarni berish va chiqarish orqali to`lash va boshqalar kiradi. Masalan, kompaniya er yoki binoni sotib olish uchun uzoq muddatli garovni yozib berishi mumkin yoki uzoq muddatli obligatsiyalarni odtsiy aksiyalarga aylantirishi mumkin. Bu muomalalar oddiy investitsion va moliyaviy faoliyatni aks ettiradi, ammo ular pul oqimlari to`g`risidagi hisobotda aks ettirilmasligi mumkin, chunki ular kompaniyaning pul mablag`lariga ta`sir qilmaydi. Ammo, pul oqimlari to`g`risidagi hisobotning maqsadlaridan biri - investitsion va moliyaviy faoliyatni aks ettirish bo`lganligi uchun va bu kabi muomalalar kompaniyaning pul mablag`larining holatiga kelgusida ta`sir ko`rsatgani uchun, bu muomalalar pul mablag`larining harakat to`g`risidagi hisobotda aks ettirilishi kerak, buning uchun hisobotga «Investitsion va moliyaviy tavsifdagi pulsiz muomalalarning ro`yxati» deb nomlangan maxsus bo`lim kiritilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O`zbekiston Respublikasi Buxgalteriya hisobining milliy standartlari Toshkent, O`zbekiston Buxgalterlar va Auditorlar Milliy Assotsia-tsiyasi, 2003 yil.
2. 21-sonli Buxgalteriya hisobining milliy standarti. Toshkent, O`zbekiston Buxgalterlar va Auditorlar Milliy Assotsiyatsiyasi, 2004 yil.
3. Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to`g`risida Nizom, Toshkent, O`zbekiston Buxgalterlar va Auditorlar Milliy Assotsiyatsiyasi 2002 yil.

4. Bakaev A.S. Uchetnaya politika predpriyatiya, Moskva, Izdatel'stvo Bux.uchet, 1994 g.
5. Beloborodova V.A i dr. Kal'kulyatsiya sebestoimosti produktsii v promo`shlennosti, Moskva, FiS,1989 g.
6. Blank I.A. Osnova finansovogo menedjmenta, v 2 tomax, Kiev, «Nika-TSentr» «El'ga», 2002 g.
7. Druri K. «Vvedenie v upravlencheskiy i proizvodstvenno`y uchet», Moskva, Audit, 1998 g.
8. Medvedov A.N. «Kak izbejaty buxgalterskix oshibok» Moskva, Infra-M 1997 g.
9. Mejdunarodno`e standarto` finansovoy otchetnosti, Moskva, Askeri,1999 g
10. Myuller G. i drugie «Uchet: mejdunarodnaya perspektiva» Moskva, Finanso` i statistika, 1993.